

מכתבים למערכת

הבו לנו חינוך משפטי ראוי לשמו

מאת

ד"ר עמוס שפירא

מחאתו־דרישתו של מר ברוך אברהמי "הבו לנו פקולטה לעורכי־דין" ¹ הסבה לי אכזבה ודאגה. תפישתו המינימליסטית של עורך "משפטים" באשר למהותו ולמטרותיו של החינוך המשפטי מעידה על קוצר ראייה המעוגן בצרות אופקים. גישתו לנושא ארכאית ואנכרוניסטית, וזאת בעידן בו עדים אנו לתמורות ולרפורמות בשדה החינוך המשפטי ברחבי תבל רבה. לא כאן המקום לפרוש את מלוא היריעה של בעיית החינוך המשפטי במקומנו ובזמננו ². אסתפק איפוא בכמה הערות כלליות ³.

חינוך משפטי ראוי לשמו משלב השתלמות אקדמאית עם רכישת מקצוע במסגרת אוניברסיטאית. משפטים יש, לכן, ללמוד וללמד כדיסציפלינה אינטלקטואלית־מקצועית. הבחנה המקובלת על רבים בין חינוך ל"עורכי־דין" לבין חינוך ל"משפטים", בין לימוד "מקצועי" לבין מחקר "אקדמי", היא מסולפת מעיקרה. כל העתידים ליטול חלק בתהליך המשפטי — בין אם עיסוקם יהיה בפרקטיקה פרטית, בגופי חקיקה, שיפוט או מימשל, במוסדות מינהליים וכלכליים או באוניברסיטאות — צריכים לחינוך משפטי המתרכז בעיקר וזונח את הטפל, המציב אתגר אינטלקטואלי והממחיש את המשפט כחלק אורגני, אם גם בעל אפיונים משלו, של התהליך החברתי הכולל. חינוך משפטי אינטנסיבי ורב־איכות ייתכן אך ורק בצמוד לסדנת הפעילות האינטלקטואלית־אקדמאית באוניברסיטאות. פקולטה למשפטים שאיננה אלא מעין בית־ספר מקצועי־טכני לא תצלה למטרה זו.

במשך תקופה ארוכה חיבלה בחינוך המשפטי האשלייה, שהמשפט הוא דיסציפלינה "טהורה", המתקיימת קיום ערטילאי בעולם משלה ומנותקת הרמטית משאר מדעי החברה — סוציולוגיה, מדע המדינה, כלכלה, פסיכולוגיה וכיוצא באלו. נכון שכל אחד מענפים אלו, כולל המשפט, הקצה לעצמו גזרה מיוחדת של התהליך החברתי להתגדר בה, אך החלוקה אינה חדה וחלקה והתחומים יונקים זה מזה. עקרונות, מתודות ומוטיבים משלו מיחדים, אמנם, למשפט אופי של דיסציפלינה מקצועית־אינטלקטואלית העומדת בפני עצמה. אך התהליך המשפטי איננו חיצוני או נספח לקטגוריות השונות של

1 דבר העורך, משפטים, כרך ד', עמ' 225-227.

2 ראה דיון בסוגייה זו במאמרי — "Changing Patterns in Legal Education in Israel", שנחפרסם ב־ *Administrative L. Rev.*, Vol. 24, pp. 233-44 (1972).

3 האמור להלן מבוסס בחלקו על רשימתי "חינוך משפטי והאינטרס הציבורי", שנחפרסמה בכתב־העת האוניברסיטאי, כרך 15, עמ' 26-30 (1969).

פעילות חברתית או כלכלית — כמותן מהווה גם הוא חלק אורגני של התהליך החברתי בכללותו. הבעיות הניצבות בפני חברה מודרנית נוגעות בהיבטים השונים של התהליך החברתי וטיפול יעיל בהן מצריך איפוא שיתוף פעולה בין דיסציפלינארי. כדי שמשפטים, כלכלנים, מדינאים, סוציולוגים ופסיכולוגים יוכלו לעבוד בצוותא, וזקוקים הם, כמובן, ללשון משותפת. רק כך יוכלו המשפט ושאר מדעי החברה להפרות זה את זה אהודי, לתועלת החברה כולה. החינוך האוניברסיטאי יכול וצריך לשמש אמצעי ממדרגה ראשונה ליצירת שפה משותפת זו. הפקולטות השונות של אוניברסיטה פועלות במסגרת מוסדית אחת, וקיים רקע מינהלי ואישי מתאים לשיתוף פעולה בין-פקולטתי. נהוג אצלנו כבר עתה, שמשפטים מורים מקצועות משפטיים לתלמידי מדעי החברה ומינהל עסקים. אין כל מניעה להפיכתו של נתיב זה לדו-סטר: מדוע לא ישותפו — בצורה זו או אחרת — כלכלנים, סוציולוגים, פסיכולוגים ואנשי מדעי המדינה בשיעורים או בסמינרים מתחום, למשל, משפט מסחרי, משפט פלילי ומשפט בינלאומי? מדוע לא ישולבו בחומר ההוראה בפקולטה למשפטים מושגים, עקרונות ושיקולים רלבנטיים מתחום מדעי החברה?

אוריינטציה בין-דיסציפלינארית בחינוך המשפטי באוניברסיטאות מחייבת שידוד מערכות בתוכנית הלימודים. החלוקה למקצועות קלאסיים של משפט "פרטי" ו"ציבורי" לא תתקבל עוד כהלכה למשה מסיני. מקצועות מסורתיים ימוגו, יופרדו, ישנו תוכן וצורה או יבוטלו. חלוקת שעות ההוראה בין המקצועות הקיימים תיבחן מחדש ומספר מקצועות הבחירה יוגדל יחסית למקצועות החובה. מקצועות חדשים יעוצבו בהדרגה ויגונו את שיגרת תוכנית הלימודים הקיימת. במקום לדשדש בנכבי העבר, תלבן התוכנית את הבעיות המשפטיות-חברתיות של ההווה ותבחן אלטרנטיבות לפתרונן כשפניה אל העתיד. היא תענה לאתגרים מודרניים, תשקף את המציאות החדשה של מדע וטכנולוגיה, תתמודד עם תנאים משתנים וצרכים חדשים ותתרום את חלקה לעיצוב פני החברה ומוסדותיה. המחקר המשפטי, כולל כתיבת ספרים ומאמרים באזורי-הספר ושתייחיה הפקר של המשפט, יתעצם. התחושה הציבורית, העניין והפעילות בבעיות מדיניות, כלכלה וחברה, יוגברו בקרב באי הפקולטה למשפטים. תועמק תמישת המשפט כמכשיר פוליטי לצדק חברתי, למלחמה בעוני ובקיפוח עדתי, להבטחת שיוויון הזדמנויות וחירויות הפרט. השתלמות מקצועית, פיתוח אינטלקטואלי, עירנות פוליטית ומצפוניות חברתית, ישולבו ויהיו למקשה אחת. תעוצבנה תוכניות ויפותחו פעילויות מקצועיות-ציבוריות על רקע וולונטרי. לדוגמה: עזרה, מצד מורי ותלמידי הפקולטה, למוסדות לשכת עורכי-הדין במתן שירותים משפטיים למעוטי יכולת ובאירגון שיטתי של השתלמויות לעורכי-דין לצורך רענון ועדכון. יקויימו חוגים רעיוניים, סימפוזיונים ומשפטים ציבוריים לדיון בבעיות מקצועיות וציבוריות אקטואליות. יטופח מגע מפרה עם אישים וגופים בוועדות הכנסת השונות, במערכת בתי-המשפט, במימשל ובלשכת עורכי-הדין. באחת — המשפט יוקנה לשוחריו כתהליך חברתי חי ותוסס ולא רק באמצעות טקסטים מאובקים ופורמולות ארכאיות.

שידוד המערכות בתוכנית הלימודים צריך שיתלוו אליו גם רפורמות מרחיקות-לכת בשיטת ההוראה ובהרגלי העבודה של מורי הפקולטה למשפטים ותלמידיה. התרצאה הפורמלית ממרומי הקתדרה תפנה מקומה לדו-שיח, לליבון בצוותא, לתהליך של תן וקח בין מורים וסטודנטים. כיתות גדולות של מאוינים פאסיביים לא תצלחנה למטרה זו.

עליהן להתפצל לקבוצות קטנות של סטודנטים פעלתניים, שופעי יוזמה ומלאי עניין בעבודתם, המשמיעים לא פחות משהם שומעים. את מקום הכתבנות המכנית והשינון בעל־פה של תקצירי הרצאות הפרופסור חייבים לתפוש חשיבה עצמאית וחוש ביקורת מפותח. ההכנה הקדחתנית לבחינות סוף-השנה צריכה לפנות מקומה לעבודה סדירה ושיטתית במשך כל השנה. כך יוצרו קשרי היכרות אישית והערכה הדדית בין סטודנטים למוריהם. מאווייו, הצעותיו ויוזמותיו של גוף סטודנטים פעיל כזה ישפיעו ודאי לא מעט על עיצוב תוכנית הלימודים ושיטת ההוראה.

המשפט, כאמור, הוא דיסציפלינה מקצועית ולימודו, לכן, מחייב קניית ידע מקצועי בסיסי. אבל משלה את עצמו מי שסבור, שבמסגרת ארבע שנות-לימוד אפשר ללמד את "כל המשפט" ו"להעביר את כל החומר", היינו, לסקור טלגרפית את מירב החיקוקים ופסקי-הדין שמפתחות-העניינים למיניהם משייכים למקצוע נתון. הנסיון להלעיט פרטים ופרטי-פרטים, הנשכחים ברובם יום לאחר הבחינה ובחלקם מתיישנים עוד בטרם השלים הסטודנט את חוקי-לימודיו, נדון מראש לכשלון. נסיון-נפל זה חייב להיות מוחלף במאמץ שיטתי להקניית ידע בסיסי, שימשש תשתית איתנה ומורה דרך אמין לפעילותו העתידית של התלמיד במעגלות המשפט. במסגרת הקניית הידע הבסיסי יושם דגש במושגי-מפתח, בעקרונות, בקווי מדיניות ובתהליכים, וילובנו עיקרי פעולתו, הלכה למעשה, של התהליך המשפטי על כל דרגיו. הליכי עיצוב המשפט ויישומו בגופי החקיקה והשפיטה, במוסדות המימשל ובמשרדי עורכי-הדין יידונו בהרחבה. תפקידיהם, סגולותיהם ומגבלותיהם של המחוקק, השופט, איש המינהל הציבורי והעסקי ועורך-הדין במעגלות התהליך המשפטי ייבדקו בקפדנות. רעיונות חדשים יפותחו והצורך ברפורמה ייבחן לגופו, מבלי שההבחנה המסורתית, והמעורפלת כלשהו, בין משפט "מצוי" ל"רצוי" תשמש מעצור לביקורת קונסטרוקטיבית של מוסדות, מושגים ותהליכים.

אך אין די בהקניית ידע מקצועי בסיסי. יש להקדיש זמן ומאמץ גם לטיפול המיומ-נויות והכישורים הדרושים לעורך-הדין בעבודתו כפרקליט וכיועץ: יכולת קריאה אפקטיבית; כושר הבעה בכתב ובעל־פה, כולל עריכת מחקר משפטי, ניסוח מסמכים, ניהול משא-ומתן והרצאת טענות; גישה מקצועית — היכולת לשאת ולתת עם אנשים וגופים המייצגים אינטרסים שונים; שיקול דעת רציונלי, חוש ביקורת מפותח, הכרה בחשיבותן של עובדות וספקנות כלפי הפשטות והכללות; גישה יוצרת לפתרון בעיות, לרבות היכולת לאסוף ולארגן נתונים, לאתר ולבחון אינטרסים, לנתח ולאבחן מצבים, להבחין בין טפל לעיקר ובין רלבנטי לבלתי רלבנטי, לערוך אנלוגיות, להעריך סיכויים, לשקול אלטרנטיבות, לבחור ולהתליט; חשיבה אנליטית וסינתטית כאחת: הכושר ליישם כללים מופשטים על עובדות קונקרטיות, ולהיפך — להקיש מהפרט אל הכלל; היכולת לחזות בסבירות את תגובותיהן של רשויות המשפט והמימשל במצבים נתונים, ובפרט היכולת לצפות מראש את כיווני ההחלטה של בתי-המשפט; רגישות לאינטרס הציבורי, לצדק ולשוויון.

שידוד מערכות בחינוך המשפטי מצריך תהליך ממושך ועבודה מאומצת. קודם כל, וקשה מכל, הוא מותנה בנייתו אלילים, בהשתחררות ממוסכמות ובחריגה מנוחיותה של השיגרה. הוא מחייב יוזמה, מעוף, תכנון לטווח ארוך. גם קשיים מעשיים לא יחסרו. יהיה צורך לעצב תוכניות ומקצועות חדשים, לגבש את החומר הדרוש לדיונים בכיתה ולהתגבר על בעיות מתודיות ואי-רגוניות לאין ספור הכרוכות בכך. הפקולטה למשפטים

תזדקק ליותר אולמות הרצאה וחדרי-סמינרים, לשרותים מינהליים נרחבים ומגוונים יותר (כגון — שכפול חומר הוראה), לספרייה גדולה ועשירה יותר, ומעל לכל — לצוות מורחב של מורים, שיראו בהוראה ובמחקר את ייעודם ויוכלו להתמסר לתפקידם בשלמות. המועמדים ללימוד משפטים יצטרכו לעבור סינון קפדני (באמצעות, למשל, בחינות כניסה מקיפות וראיון אישי) כך שהסיכוי להשקעה שתגיב פרי יובטח מלכתחילה. הגדלת מספר המורים והפחתת מספר הסטודנטים יאפשרו קיום כיתות קטנות יותר ועבודה בצוותים מצומצמים. כל זה יהיה כרוך במאמץ כספי ניכר, העלול אולי להרתיע גם את אלו המוכנים, עקרונית, לקלוט רעיונות חדשים. אך דומני שגם על הבעיה הכספית, שבמציאות שלנו אין לזלזל בה כל עיקר, ניתן להתגבר. הכל יודעים שהפקולטות למדעים נזקקות למעבדות משוכללות ולציוד יקר, שרכישתם והפעלתם עולים בכסף רב. והנה מוצאות האוניברסיטאות שלנו, שאינן מן העשירות בעולם, דרכים להורמת סכומים ענקיים לתקציבי פקולטות אלו, הנהנות מיוקרה ציבורית רבה בעידן הטכ-נולוגיה. בעוונותינו הרבים, מקצוע עריכת-הדין אצלנו רחוק ממעמד של יחסנות בתודעה הציבורית והחינוך המשפטי מוצא עצמו בתחתיתו של סולם העדיפויות. אך אם נצליח לחולל מהפכה בתודעה הציבורית בכלל, והאוניברסיטאית בפרט, לגבי ייעודו של המקצוע וחשיבותו בתהליך החברתי, יימצאו גם התקציבים הדרושים לטיפוחו של חינוך משפטי נאות.

מערכ
תיח
נגוג ל
מוכ
ביקורו
שמלא
יש לה
טכנית
להתמו
ההתמו
ותוכני
בישרא
חמוריב
נכשלינ
אך ז
הציבור
על שכ
האם
מקצועי
לדעו
שיעורי
אצל עו
במסג
מגוסים
המעשיי
מסודרינ
רואי הז
עם האו
חבל
ללא ספ
אולם,